

Falus Orsolya – Lengyel Zsolt

Vallási türelem a török hódoltság idején

Jogtörténelmi adalékok Baranya és Nógrád vármegyéből

1. Az Osztrák–Magyar Monarchia valláspolitikájának változásai a 19. században

A törökökkel vívott háborúk után a 17. század végére a magyar etnikum kisebbségbe került a Magyar Királyságban. Míg a déli szerbek továbbra is ortodoxok maradtak, az erdélyi románok és a Kárpátok ruszinjai nagy számban csatlakoztak a Habsburgok által favorizált katolikus egyházhoz. A 17. század folyamán a protestáns nemesség jelentős szabadságot nyert Magyarországon. A Habsburg uralkodók újrakatolizáló erőfeszítései miatt azonban ezt a szabadságot fokozatosan korlátozták. Az állami befolyás a katolikus egyház ügyeiben erős volt, különösen a felvilágosult abszolutista jozefinista (II. József 1780–1790) korszakban, amikor feloszlatták a szerzetesrendeket. A református és az evangélikus vallás a 18. század végén nyerte vissza szabadságát.¹ Abban az időben, bár e vallások szabad gyakorlása megengedett volt, státuszuk messze nem volt egyenlő a katolikus egyházzal. Annak ellenére, hogy az 1848-as forradalmi jogszabályok minden bevett vallás egyenlőségét deklarálták,² a zsidó vallás elfogadása csak 1867-ben következett be az 1867. évi XII. tc. hatálybalépésével (izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében).³ Világosnak tűnik, hogy a Habsburg Birodalomban a magyar liberális politikai elit, hasonlóan az osztrák liberálisokhoz, megoldásokat keresett egy sokvallású és multikulturális társadalomban,⁴ amely a török hódoltság után jellemezte hazánkat. Ezt a folyamatot árnyalta azonban az uralkodók elkötelezettsége a katolikus egyház mellett.

2. A vallási tolerancia elve az iszlámban

Korábban, a török hódoltság idején, az iszlám tanain alapuló Oszmán Birodalom jó példát adott a különböző vallású népek békés együttélésére. Az iszlám, akárcsak a zsidóság és a kereszténység, hisz Isten prófétáiban. Az iszlám nézőpontjának megértéséhez ebben az összefüggésben tisztázni kell a próféták („hírnökök”) szerepét e vallásban. A Koránban a hírnökök kötelezettségei világosan szerepelnek: „S mit a Hírnöknek kell (tennie) nem más, mint a

közvetítés. Allah tudja, mit eltitkolnak, s mit hirdetnek.”⁵ A Korán félreérthetetlenül kijelenti, hogy a hitet senkire sem lehet ráerőszakolni:

„Nincs kényszer a Vallásban. Megnyilvánul a helyes a helytelentől. Ki tagadja a gonoszt és hisz Allahban, az megragadja a szilárd kapaszkodót, ami sohasem szakad el. Allah a Meghallgató, a Mindentudó.”⁶

Mohamed próféta ezt is kinyilatkoztatta az „Írás népével”, vagyis az iszlámhoz hasonlóan monoteista, és a Szent Biblia tanaira épülő zsidó és keresztény felekezetekkel kapcsolatosan:

„Ne vitázzatok az Írás Népével, csak a legszebb érvekkel, kivéve azokkal, kik bűnbe estek közülük. Mondjátok: „Hiszünk abban, mi kinyilatkoztatott nekünk és mi kinyilatkoztatott nektek. Istenünk és Istenetek Egy és mi Neki vetjük alá magunkat (Benne vagyunk Muszlimok)!”⁷

A „medinai alkotmányt” Mohamed próféta szövegezte nem sokkal azután, hogy Medinába érkezett Kr. u. 622-ben. A dokumentum biztosította a vallási meggyőződés és gyakorlat szabadságát minden olyan polgár számára, aki követi a hívőket. Biztosította, hogy az állam ügyeiről szóló tanácskozásokon, valamint a külföldi államokkal folytatott diplomáciai tárgyalások esetén valamennyi felekezet – muszlim vagy nem muszlim – képviselőjének jelen kell lennie.⁸ Együttműködésük esetén a nem muszlimok a következő jogokkal rendelkeztek:

- Minden kisebbség szabadon követheti a saját Istenét,⁹
- A nem muszlim tagok politikai és kulturális jogai megegyeznek a muszlimokéval. Autonómiával és vallásszabadsággal rendelkeznek.¹⁰
- A nem muszlimok is fegyvert ragadnak a nemzet ellenségével szemben, és megosztják a háború költségeit. A két csoport nem árulhatja el egymást.¹¹
- A nem muszlimok nem kötelesek részt venni a muszlimok vallási háborúiban.¹²

Medinában a próféta pusztán vallási vezetői szerepe megszűnt, és egy olyan állam politikai irányítójává vált, amely az iszlám előírásain alapult. Egyértelmű törvényeket kellett megalkotnia, szakmai alapokon, annak érdekében, hogy biztosítsa a harmóniát és a stabilitást egy olyan társadalomban, amelyet előtte hosszú háború tépázott meg, és amelynek ezért alapvető érdekében állt, hogy biztosítsa a zsidók, keresztények, muszlimok és politeisták békés egymás mellett élését. Az alkotmány ezért egy többvallású iszlám állam alapjait teremtette meg Medinában.

Az iszlám későbbi elterjedése során a meghódított területeken a prófétai elveket következetesen fenntartották. A *dhimmik*, az arab-muszlim hódítók által elfoglalt területek nem muszlim vallású őslakossága, akik egyezséggel (*dhimma*) megadták magukat a hódítóknak, bizonyos fokú védelmet kaptak az állam részéről. Az iszlám hódí-

tások hatalmas területeken terjedtek ki Afrikában, Európában és Ázsiában, 638-tól 1683-ig.¹³ A muszlim birodalmak számos különféle népet tömörítettek, amelyek saját vallással, kultúrával, nyelvvel és civilizációval rendelkeztek. Évszázadok óta ezek az őshonos, iszlám előtti népek képezték az iszlám földek lakosságának döntő többségét. Ezek a nemzetek különböztek ugyan egymástól, azonban valamennyiüket hasonló típusú törvényekkel irányították a sharia, a tradicionális iszlám jog,¹⁴ valamint az iszlám etika egyéb elvei alapján, mint például a szunnák, amelyek az iszlám közösség hagyományos szokásai és gyakorlatai.¹⁵

Az államvalláshoz, az iszlámhoz való csatlakozás különféle előjogok élvezetével járt, azonban megtűrték a keresztény és a zsidó vallást is, mivel a Koránhoz hasonló saját „szentírással” rendelkeztek.¹⁶ A nem muszlim vallású megtűrt egyéb felekezetek tagjai azonban külön fejadót, *dzsizját* kényszerültek ezért fizetni, vallásuk szabad gyakorlása megváltásaként és védelmi díjként. A legtöbb muszlim jogtudós ezt speciális adónemnek tekinti, amelyet a más vallásúak fizettek vallásgyakorlásuk védelmére és a muszlimok számára kötelező katonai szolgálat¹⁷ alóli mentességük fejében, valamint annak érdekében, hogy ebből a szegény sorsú *dhimmiket* is támogassa az állam.¹⁸

A keresztes hadjáratok talán legismertebb összefoglaló művének szerzője, Steven Runciman, a *dzsizja* jogintézményét így ismerteti:

„Mohamed próféta maga rendelte el, hogy a pogányok térjenek meg, máskülönben halál fiaik lesznek, de a Biblia népei, vagyis a keresztények és a zsidók megtarthatják és háborítatlanul használhatják szent helyeiket, azzal a kikötéssel, hogy újabbakat nem építhetnek, fegyvert nem viselhetnek és lóra sem szállhatnak, ezeken felül pedig fizetniük kell a különleges fejadót, a *dzsizját*.”¹⁹

A megtűrt felekezetek védelme azonban nem jelentette azt, hogy a muszlimokkal egyenlő jogokat gyakorolhattak. Abú Juszuf ibn Ibráhím al-Kúfi (al-Anszári), Abú Hanifának (731–798) a róla elnevezett muszlim jogtudományi iskola tanítványának, a későbbi bagdadi főbírónak fennmaradt a *Kitáb al-kharádzs* (A földadó könyve) című műve. A *kharádzs* földadó volt, amely a föld hozamának 50%-áig terjedhetett úgy, hogy a fizetés mellett a föld a muszlim lakosság tulajdonában maradt.²⁰ Ebben történik említés a *dzsizjáról*, amelyet a nem muszlim kinyilatkoztató vallások híveitől szedtek, sőt, itt került rögzítésre a keresztények megbélyegző ruhaviselésének szabályozása is:

„Közben pedig bélyeget kell sütni a keresztények nyakára, mikor az adó befejezése folyik, és amíg szemléljük be nem fejeződött [...] És meg kell parancsolni, hogy egyikük ruhája, hátaállata, vagy külseje se hasonlítson a muszlimokéra. Kötelezni kell őket, hogy a durva zsinagoga-hasonlatos övet hordjanak, és mindannyian ilyenekkel övezzék fel magukat. Fejrevalójuk keményített vászonból készüljön, nyergeikre káposztót akasszanak, szandáljuk szíjait kétszeresre kössék és ne

úgy szabják, mint ahogyan a muszlimok szabják; tiltás meg asszonyaiknak, hogy tevén járjanak; tiltás meg nekik, hogy új szentélyeket vagy templomokat építsenek a városban, azokon kívül, amelyeket szerződésben kikötöttek maguknak [...] A keresztényeknek meg kell engedni, hogy a városokban élhessenek és a muszlimok piacain adhassanak és vehessenek, de nem szabad sem bort, sem disznót árulniuk, és a városokban nem mutogathatják keresztjeiket.”²¹

3. Jogsabályok és a vallásgyakorlás joga a török hódoltság idején Magyarországon

A 16. század fordulóján Magyarország nagy része, jellemzően keleti területei és Erdély áttért a protestáns hitre. A protestantizmus terjedését az országban nagy etnikai német kisebbsége segítette, amely megérthette és lefordíthatta Luther Márton írásait. Míg az evangélikus hitre főként a német ajkú lakosság tért át, a kálvinizmus inkább a magyar etnikum körében vált elfogadottá. A függetlenebb északnyugaton a nemesek és a papok, akik a törökök ellen harcra szálltak, védték a régi katolikus hitet.

A török hódoltság az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt a Kárpát-medence részét képezte Buda 1541. évi megszállásától több mint másfél évszázadon át, amíg a Habsburgok az egész országot megszállták (1686–1699). Buda elfoglalásával a Magyar Királyság három részre szakadt: a „királyi” Magyarországra (vagy inkább a Habsburgok által elfoglalt területre), 1570-től az Erdélyi Fejedelemségre és a török hódoltsági területre. Ez utóbbiban hat vilajetet, közigazgatási körzetet, helytartóságot hoztak létre, amelyek közül a legnagyobb méretű és legtekintélyesebb a budai *vilajet* volt. Élén a pasa állt, aki a katonai és a polgári kormányt vezette, megfelelő központi bíró és segédszemélyzet segítségével. A *vilajetek* további különálló közigazgatási egységekre, régiókra, úgynevezett szandzsákokra (*liva*) oszlottak, amelyeket a bégek irányítottak. Mellettük a muftik tevékenykedtek, részben adminisztratív, részben pedig bírói hatáskörrel. Elsősorban vagyoni és birtokjogi, valamint öröklési ügyeket intéztek, szemben a *kádival*, aki polgári, büntetőjogi és egyházi ügyekben hozott ítéleteket. A *kesedar* mint adóellenőr kezelte a közjövédelmet. A közigazgatás alsó szintjén a törvénykezési eljárás, a *kaza*, valamint a *nahije*, a község állt.²²

Az iszlám vallási törvény szerint az Oszmán Birodalomban a zsidók és a keresztények biztonságban éltek. Fenntarthaták vallásukat és helyi intézményeiket. Az oszmán hatóságok egyáltalán nem szabályozták sem a reformáció által elindított folyamatokat, sem a hagyományokkal rendelkező katolikus egyházat. A megszállt területekre bevándorló katolikus bosnyákok és ortodox szerbek ezért magukkal hozhatták saját egyházi rendszerüket. A nyugat-európai keresztény államokban bizonytalan helyzetben lévő zsidó kereskedők is háborítatlanul telepedhettek le a török megszállás alatt álló városokban, ahol természetesen az iszlám egyház és az államhatalom által támoga-

tott dervis rendek kolostorai is jelen voltak. Magyarország tehát a török hódoltság idején olyan vallási sokszínűségben élt, amely a 21. századig Európában máshol nem volt megtalálható.²³

A *kharáds* és a *dzsizja* megfizetése fejében a nem muszlim lakosság, a „hitetlenek” vallásszabadsága a gyakorlatban is megvalósult. Ebben az időszakban vert gyökeret a magyar nyelvben a *harács* szó, amely oszmán–török jövevényszó. A török nyelv az újperzsából vette át ezt az arab eredetű szót.²⁴ A török hódoltságban kétféle harácsot fizettek, a föld- és fejharácsot. Harácson általánosságban azt a földadót értették, amelyet a török hatóságok a sharia alapján azon földek után szedtek, melyek a muszlim foglaltak idején a nem muszlim lakosok szabad birtokában meghagytak. A *dzsizját* a meghódított magyar területeken a köznyelv fejharácsnak nevezte el, és évenként fizette.

A törökök nem szándékoztak állást foglalni a protestánsok és a katolikusok hitvitáiban, még kevésbé beavatkozni azokba. Ennek ellenére számtalan esetet jegyeztek fel, amelyekben a keresztények maguk kérték a muszlim államhatalom beavatkozását.²⁵

4. A tragikus kimenetelű nagyharsányi hitvita

Mint már feljebb említettük, a török megszállás alatt álló területek lakossága teljes vallásszabadságot élvezett a három részre szakított Magyar Királyság nyugati és erdélyi részein folyó protestáns- vagy más vallásüldözések idején. A törökök nem avatkoztak be a „hitetlenek” szokásaiba, ugyanakkor előfordult, hogy a keresztények teológiai vitáiban török bégeket vagy a budai pasát kértek fel döntőbíró szerepre. Ilyen vita zajlott 1574-ben Musztafa Sokollu pasa előtt egy unitárius és egy református lelkész között. Az unitáriusok Szentháromság-tagadása felbőszítette a Baranya megyei Nagyharsány református híveit, akik az előbbieket eretnekséggel vádolták. A református hallgatóság felakasztotta Alvinczi György unitárius papot, és csak a másik unitárius lelkész, Tolnai Ambrus Lukács tudott Pécsre menekülni. Az unitáriusok a szultánhoz fordultak, aki a budai pasát jelölte ki döntőbírónak az ügyben. Az 1986-ban előkerült német nyelvű *acta*, a *Türkenkriege 1574–1577* megnevezésű dokumentum részletesen számol be erről az esetről.²⁶

Musztafa Sokollu pasa beidézttette az ügyben szereplő reformátusokat Veresmarty Illés református püspökkel együtt, valamint az unitáriusok képviselőjét is. Egyetértve az unitáriusokkal, halálra ítélte a lelkész életét kioltó reformátusokat.²⁷ Az unitáriusok azonban kegyelmet kértek a részükre, ezért 800 tallér pénzbüntetésre enyhítette az ítéletet.²⁸ A budai pasa ítéletének szövegét Szász János közli magyar nyelven.²⁹

5. A Váci Egyházmegye török időkbeli helyzete – különös tekintettel Mátraszőlősre

Molnár Antal szerint „talán nincs még egy olyan egyházmegyénk, amelynek török kori története olyan alaposan fel lenne tárva, mint éppen a vácié”.³⁰ A Váci Egyházmegye területén fekszik Mátraszőlős, a Nyugati-Mátra és a Cserhát hegység völgyében. Nem csupán a község környezete nyűgözi le látványával az ott élőket és az odaérkezőket, hanem a hegyoldalba épített Szent Erzsébet templom, valamint a helyi plébániaépületben található és megmaradt, az 1526-os mohácsi vészt követő esztendőkre visszanyúló *Historia Domus* lapjai is. Prinner András József (1770–1777) plébános Szőlősre kerülésekor kutatómunkába kezdett az akkori főpásztor, Migazzi Kristóf váci püspök felhívása nyomán, mely szerint minden plébánia jegyezze le a maga történetét.³¹ A plébános beszámolt arról is, hogy amikor nekifogott az adatok összegyűjtéséhez – mert eleget akart tenni megyéspüspöke rendelkezésének –, azzal a szomorú ténnyel szembesült, hogy ehhez a munkához semmilyen anyag és információ nem állt rendelkezésére. Ezért először a plébániatemplomban lévő oltárokon található feljegyzéseket kezdte el papírra vetni. Ekkor a plébánián már két céh működött. Az egyik céh a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásáról, a másik pedig Szent Miklós Püspökről nevezett céh volt. Ekkor határozta el, hogy a környéken fennmaradt szájhagyományra támaszkodva kísérli meg összeállítani az egyházközség történetét. Gyűjtőmunkáját 1770-ben kezdte meg az akkor még élő, helyi idős emberek meghallgatásával, akik egyöntetűen idézték fel mindazt, amit a szüleiktől és őseiktől tudtak meg a törökök magyar földön és különösen a falujukban végzett pusztításairól. Egészen a mohácsi vész utáni időszakig sikerült rekonstruálnia így a mátraszőlősi egyházközség történetét. Munkáját segítette egy garamszentbenedeki gyűlés jegyzőkönyve, amelyre 1695. május 1-jén került sor, valamint gróf Althann Károly váci püspök vizitációs jegyzőkönyveinek adatai is.³²

A *Historia Domus* beszámol az 1526-os időszaktól kezdődő eseményekről. Eszerint Nagy Szulejmán szultán II. Lajos magyar királynak békét ajánlott fel, mert attól félt, hogy a pápa biztatására a magyarok fegyvert ragadnak. Zsigmond lengyel király, Lajos királyunk nagybátyja, a felkínált egyezség elfogadására kívánta rábírní őt, azonban nem járt sikerrel. II. Lajos a pápa buzdítására inkább a keresztény fejedelmekkel kívánt szövetségre lépni, és harcba szállni a hit védelmében. A követeket ezért visszaküldte a török szultánhoz. Ezzel a magyar uralkodó felrúgta az akkor már 37 éve fennálló békét, amelyet még Mátyás király uralkodása alatt 1483-ban kötött a Magyar Királyság az Oszmán Birodalommal. A felbőszített Szulejmán – mivel a magyar uralkodó nem fogadta el a békét – villámgyorsan csapatokat küldött az ország ellen. A király az utolsó pillanatban összehívta tanácskozára a bánjait. Ők is azt a tanácsot adták a királynak, hogy szembe kell szállni a törökkel.³³

A mohácsi csatában nemcsak fejedelmek, hanem egyházi elöljárók is részt vettek. Így például Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek, Erdődi Simon zágrábi püspök, Móré Fülöp pécsi püspök és még három másik püspök is.³⁴ II. Lajos és csapata jelentős veszéget szenvedett. Az áldozatok számát kétezer főre becsülték. Ezután a szultán hadseregével Buda felé vette az irányt. A Duna mentén haladva a városokat, falvakat és településeket sorba felégette, elpusztította. A Váci Egyházmegye nagy részén is végigvonult. A török pusztításán és a pártviszályokon kívül egyéb dolgok is nehezítették a magyar Katolikus Egyház zavartalan működését. Ez az újabb teher a lutheri tanok terjedése volt. Brodarics püspök a leveleiben mindvégig lelkesítette vikáriusát és kanonokjait. Írásainak célja az volt, hogy a szentistváni örökséget, a keresztény hit tisztaságát megőrizze. Egészen Brodarics püspök haláláig a Váci Egyházmegye semmilyen fogyatkozást nem élt meg. Az „eretnység” – ahogyan a plébános fogalmazott – ugyanis nem tudott elterjedni a határozott püspöknek köszönhetően. Erről az időszokról Prinner atya szerint nem készült feljegyzésre méltó adat, mivel a szőlősi templom és plébánia, valamint az egész egyházmegye régi fényében tündökölt, és semmi említésre méltó zavaró körülmény nem merült fel ebben az időszakban.³⁵

1540-ben a Váci Egyházmegye nagy része elpusztult. Néhány sikertelen próbálkozás után Vác vára mégis török kézre jutott. A törökök a templomokat mecsetté vagy fürdővé építették át. Keresték a székesegyház és a püspöki palota kincseit, de azokat a káptalan tagjai még időben elmenekítették a magyar kézen maradt Nógrád várába.³⁶ A plébános engedélyével a templomuk értékesebb tárgyait biztos helyre elszállították, és az emberek, akik tehették, értékes holmijukat a földbe ásva, vagy magukhoz véve, biztosabb helyre menekültek. Az akkor még magyar kézen lévő szécsényi várba elszállították templomuk főoltárát és a szent edényeket is. Mások a közeli erdőkbe rejtőztek, várva a dolog kimenetelét.³⁷

1544-ben a településnek már saját plébánosa volt, akinek a nevét azonban nem ismerjük. Arról sem maradt fenn adat, hogy elmenekült-e a híveivel, vagy pedig a törökök fogságába került. A török portyák miatt a falu sokáig lakatlan volt. A török pusztító hadjáratát követően közönséges banditák és útonállóak voltak azok, akik a szőlősi templomot az összerabolt kincseik rejtékhelyeként használták. Amikor később a szőlősi lakosság visszatért falujába, a templomban rátaláltak az elrejtett kincsekre. Prinner plébános megjegyzi, hogy elfogadhatók a fenti beszámolók, hiszen a török időben elásott, földműveléshez használt eszközökre találtak rá a templom melletti kiserdőben. Azzal a szándékkal rejthették el a szerszámokat, hogy majd ha jobbra fordulnának a körülmények, ismét használatba tudják venni azokat. Prinner szerint egy másik veszély is fenyegette a helyi katolikus templomot, méghozzá az, hogy az evangélikus vallás hívei foglalják el. Ez azonban az épület jelentős megrongálódása miatt nem következett be, így a lutheránus vallás „a szentségtörő rítusát nem vitte be a templomba.”³⁸ A török 1544-ben teljesen feldúlta a falut, és azokat, akiket elfogott, legyilkolta vagy rabságba

hurcolta. Az elmenekült embereket, akik az erdőben rejtőztek el, úgy csalták törbe, hogy magyaroknak adták ki magukat, így azok veszükre előbújtak rejtékhelyeikről. Őket is összegyűjtötték és elhurcolták.

Az 1540. évi nagyszombati gyűlésen Dudits Ágoston váci püspök az egyszerű nép nevében tiltakozott azon tehetősebb magyarok magatartása ellen, akik a török által leigázott falvakban rablással és fosztogatásokkal próbálták vagyoniukat bővíteni. A falusi lakosságnak tehát nemcsak a török portyázásait kellett átélnie, de még a tehetősebb magyarok is bejártak az elhagyott települést fosztogatni.³⁹ A visszatérő falubeliek, nem lévén mit enniük, vadászattal tartották fenn magukat. A vidékről, a közeli településekről kényszerültek házasodni, ami azt is mutatja, hogy a katasztrófa idején több nő vesztette el életét, mint férfi. A számkivetés ideje alatt a ruházatuk módfelett lerongyolódott és elkopott, ám abban az időben lehetőségük sem volt azt újjal felváltani. Éppen ezért egy öltözet ruhát csináltak a falu közös vagyonából, és a házasságkötések alkalmával ezt a ruhát viselte a mindenkori vőlegény mint *persona principalis*. A többi ember mezítlábasan, viseletes ruhában kísérte át a menyasszonyt a vőlegény házába, és efféle egyszerű öltözetben vettek részt a házasságkötés szertartásán. Az viszont igaz, hogy az Úristen bőségesen megáldhatta őket, mivel az erkölcsi életüket nézve nem éltek ledér, kicsapongó, féktelen, szabados életet. Nem részegeskedtek és tobzódtak a földi örömeiben, hanem a napjaikat becsületes munkával töltötték el. Ennek köszönhetően tekintélyes életkorban fejezhették be földi életüket. A plébános feljegyzési szerint azonban a nyugalmat továbbra sem tudták megélni, mivel a török és a Habsburg császár között szüntelenül folyt a harc, amelynek időnként Szőlős is az áldozatává vált. A faluközösségek egy részét fogságba hurcolták, a másik részét pedig otthagyták, azzal a céllal, ha a magyarok kerülnének fölénybe, akkor cserével – vagy jelentős összeg fejében – visszavásárolják a rokonaikat.⁴⁰

6. A mátraszőlősi katolikusok és a lutheránus közösség relációja

A török idők alatt rohamosan terjedő protestantizmus nem tudta felújni a fejét a faluban. A templomot a helyi lakosok nem hagyták a lutheránus hívek számára átadni. A falu mindvégig katolikus maradt Pongrácz György információjára szerint,⁴¹ amely felsorolja az akkor szintiszta katolikus településeket. A katalógusban Szőlős neve is szerepel. A katolikusok száma ebben az időben nagyon kevés volt, mivel a Váci Egyházmegye a török hódoltság közepén terült el. A püspök által végzett 1675. évi egyházlátogatás idején 73 katolikus lakosságú község volt található a Váci Egyházmegyében, köztük Szőlős település (56 református és 6 evangélikus falu is volt az Egyházmegyében). A Váci Egyházmegye keleti oldala a török hódoltság idején katolikusnak maradt meg, így a Zagyvához és a Tiszához közel eső területek. A Duna melléke és az egyházmegye

középső része református lett. Evangélikusokat ugyancsak egy tömbben, az egyházmegye északkeleti részén találunk, a szlovák nyelvterület határán.⁴²

7. A 17. századi plébánosok Mátraszőlősen és az 1675. évi garamszentbenedeki gyűlés

Ebben az időszakban nem volt minden településnek papja a Váci Egyházmegyében. Tarnóczy Mátyás (1650–1655) püspök alatt összesen öt plébánia működött itt.⁴³ Az 1658 és 1669 közötti időszakban Szőlősen is licenciátusok látták el a lelkipásztori feladatokat, mivel abban az időben Szőlősennek nem volt saját plébánosa. Az 1654. évi bejegyzésnél azt találjuk, hogy szőlősiek, mivel nem volt saját papjuk, a szomszédos Ecsegre jártak át a plébános helyére kinevezett licenciátus szertartásaira. Az viszont nem derült ki egyértelműen, hogy ez idő alatt hol végezték a liturgiát. Az 1648. évi tartományi zsinat előírásait szem előtt tartva nem volt a szentmise és egyéb liturgikus tevékenység végzésére olyan alkalmas hely.⁴⁴ A váci püspök valószínűleg innen is beszédre a tizedjövödelmeket, amelyet titokban küldhettek el neki. Az a tény, hogy a püspöknek fizették be a tizedet, azt mutatja, hogy a megyéspüspök alá tartozónak vallották magukat a falvak.⁴⁵ 1555-ben nem volt plébános a faluban. A *Historia Domus*ban azt olvashatjuk, hogy Pongrácz György váci megyéspüspök Náray Györgyöt 1669-ben helyezte Szőlőse plébánosnak. Az új plébános ékesítette a templomot, és megalapította a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásáról és Szent Miklósról Püspökről nevezett társulatokat. Náray György után Szebeny János lett a plébános, akiről bővebb információink nincsen. Az viszont a Prinner-féle feljegyzésekből kiderül, hogy ő is részt vett a Pongrácz György váci püspök által szerzett garamszentbenedeki gyűlésen, ahol a negyedik helyen írta alá a nevét,⁴⁶ amelyet a *Historia Domus*ban is megörökítettek. A szóban forgó zsinati gyűlés jelentős határozatokat fogalmazott meg, amelyek tulajdonképpen a trentói (tridenti) zsinat rendeleteit próbálták foganatosítani a részegyházban, a Váci Egyházmegyében.

1675-ben a váci püspök egyházmegyéje összes papjának és licenciátusának pásztorlevelet küldött, amelyben május első napjára gyűlést hívott össze, és amelynek színhelyként Lipótvárat jelölte meg. A gyűlést végül az Esztergomi Főegyházmegyében lévő Garamszentbenedeken tartották meg. A levelet először magyar nyelven szerkesztették meg, majd szokás szerint a püspök teljes egészében latinra fordította. Ennek két oka volt. A püspök egyrészt azt akarta, hogy Budára, a törökhöz is eljusson az információ, nehogy gyanakodni kezdjenek, és megtiltsák a plébánosoknak a megjelölt helyre való utazását. A püspök még azt is beleírta a levélbe az engedélykérés sikeressége céljából, hogy a plébánosok összehívásával szeretné az alávetett

keresztények helyben maradását előmozdítani. Mivel ezt a török is nagyon akarta, így a plébánosokkal mindig is kíméletesen bánt. A török ugyanis attól félt, ha a plébánosok elvándorolnak, a nép is megrikkul, hiszen követik a pásztorukat. A püspök azt is megüzente a budai pasának, ha nem engedélyezi a plébánosok részvételét a gyűlésen, akkor kénytelen lesz őket a plébániáikról elmozdítani. A püspök azért jelölte meg Lipótvárt helyszíneként levélben, mivel ott az esetleges török támadást könnyebben kivédhették volna, hiszen Lipótváron nem kockáztatta volna meg a török, hogy veszteség árán támadjon. A török tudomásul vette a püspök levelét, és megadta a gyűléshez szükséges engedélyt, sőt török nyelvű, pecséttel megerősített oltalomlevelet is adott, nehogy egy török katona is akadályozza a plébánosokat az útjuk során.⁴⁷

8. Konklúzió

A fenti történelmi példákból levonható a következtetés, mely szerint a törökök vallási türelmének, vagyis a keresztények vallásgyakorlásába történő beavatkozás elkerülésének három fő oka volt a török hódoltság időszakában: a prófétai tanítás a Korán szerint; a kormányzás egyszerűsítésének igénye a megszállt területeken; valamint annak politikai és igazgatási szempontú szükségtelensége. Ami a Koránban rögzített hitelveket illeti, ezeket keresztényként nem ítélni meg, annál is inkább, mivel a hit nem mérhető entitás. A kormányzás egyszerűsítésének igénye a medinai alkotmány megalkotása idejében merült fel első alkalommal, majd évszázadokon keresztül zsinórmértékül szolgált a megszállt, nem muszlim őslakosság által lakott területek igazgatásában. A keresztények vallásgyakorlásába és hitvitáiba történő beavatkozás továbbá szükségtelen is volt ebben az időszakban, hiszen a reformáció, a különböző keresztény felekezetek közötti hitviták amúgy is annyira meggyengítették a kereszténységet, hogy a megszállóknak ezzel kapcsolatosan további teendőjük nem volt, és kizárólag köztörvényes bűncselekmények esetén, az ezek miatt indult peres eljárásokba avatkoztak be, bírói fórumként.

Napjainkban, amikor a világban számos helyen ismét kisebbségbe, és ezzel együtt veszélybe került a kereszténység, a történelmi múltból a következő tanulságokat szükséges levonnunk a fennmaradás érdekében: tisztelnünk kell mások hitét, hogy ezt fordítva is elvárhassuk; olyan területeken, ahol többféle nemzetiség, kultúra és vallás él együtt, különösen fontos az állam és az egyház működésének szétválasztása; hacsak az nem szélsőséges, az állampolgárok szabad vallásgyakorlásába ne avatkozzon be az államhatalom; ahhoz, hogy a keresztényüldözésekkel szemben hatékonyan tudjunk fellépni, a kereszténységnek egyesülnie és megerősödni kell. Az ökumenikus szemlélet a hit fennmaradásának legfontosabb alapfeltétele a jogtörténet-tudomány által levont tanulságok alapján is.

FALUS, ORSOLYA – LENGYEL, ZSOLT

Religiöse Toleranz während der türkischen Besatzung. Rechtsgeschichtliche Daten aus den Komitaten Baranya und Nógrád

(Zusammenfassung)

Zu Beginn des 21. Jahrhunderts informieren uns die Medien regelmäßig über die religiösen Auseinandersetzungen verschiedener Kirchen, die oft tragische Folgen haben. Forscher der Rechts- und Kirchengeschichte haben die Möglichkeit, historische Beispiele zu finden, denen sie folgen und die sie vermeiden können, um den heutigen Gesetzgebern zu helfen. Die Wurzeln der Forschung rei-

chen bis in die historischen Zeiten zurück, als Menschen verschiedener Nationalitäten und Religionen räumlich und zeitlich zusammenlebten. Die Daten des Prozesses, der in Nagyarsány, Kreis Baranya, mit tragischem Ausgang stattfand, und die Aufzeichnungen (Historia Domus) des Pfarrers von Mátraszőlös, Kreis Nógrád, liefern solche Beispiele für die Nachwelt.

FALUS, ORSOLYA – LENGYEL, ZSOLT

Religious tolerance during the Turkish occupation. Legal historical data from the counties of Baranya and Nógrád

(Abstract)

At the beginning of the 21st century, the media regularly informs us about the religious disputes of different churches, which often lead to tragic consequences. Researchers of legal history and church history have the opportunity to find examples in history to follow and avoid in order to help today's legislators. The roots of the research go back

to the historical times when people of different nationalities and religions lived together in space and time. The data of the trial that took place in Nagyarsány in Baranya County, with a tragic outcome, and the records (Historia Domus) of the parish priest of Mátraszőlös in Nógrád County provide such examples for posterity.

Jegyzetek

- ¹ Leopoldi II, Decree, art. 26 (1790) SCHANDA Balázs: State and Church in Hungary. In ROBBERS, Gerhard (ed.): *State and Church in the European Union*. Baden-Baden, 2019. Nomos, 365. p. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845296265-363>.
- ² A vallás dolgairól szóló 1848. évi XX. tc. hatálybalépésével bevett vallás lett a római katolikus, a görögkatolikus, a református, az evangélikus, az unitárius, a szerb és a román ortodox (görög nem egyesült).
- ³ SCHWEITZER József – SCHWEITZER Gábor: A magyarországi zsidók és az izraelita felekezet jogállásának alakulása. In RÁCZ Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog Magyarországon*. Budapest, 2004. Unió Lap- és Könyvkiadó, 229. p.
- ⁴ HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, 2010. Új Mandátum, 63–97. p.
- ⁵ Korán 5:99.
- ⁶ Korán 2:256.
- ⁷ Korán 29:46.
- ⁸ Medinai alkotmány. In BARAKAT, Ahmad: *Muhammad and the Jews*. New-Delhi, 1979. Vikas Publishing House, 46–47. p.
- ⁹ Uo. 46. p. 15. szakasz.
- ¹⁰ Uo. 47. p. 25. szakasz
- ¹¹ Uo. 37. szakasz
- ¹² Uo. 45. szakasz
- ¹³ FALUS Orsolya: The Antecedents of Civil Modernization: A Historical Example of Freedom of Religion during the Turkish Occupation in Hungary. *Journal on European History of Law*, 2018. 2. sz. 236–239. p.
- ¹⁴ EL FADL, Khaled Abou: *The Great Theft: Wrestling Islam from the Extremists*. New York, 2005. HarperSanFrancisco, 82. p.
- ¹⁵ VARGA József – CSEH Balázs: Az iszlám típusú bank pénzügyi helyzetének elemzése és jogi környezete az IBB iszlám bank példáján keresztül. *Jura*, 2016. 1. sz. 153. p.
- ¹⁶ ZÖLLNER, Walter: *A kereszties háborúk története*. Budapest, 1980. Kossuth Könyvkiadó, 24. p.
- ¹⁷ MATUZ, József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 90. p.
- ¹⁸ EL FADL 2005. 204. p.
- ¹⁹ RUNCIMAN, Steven: *The History of the Crusades*. I. New York, 1951. Cambridge University Press, 19. p.
- ²⁰ LEWIS, Bernard: *The Arabs in History*. Oxford, 2002. Oxford University Press, 72. p.
- ²¹ JÓNÁS Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történelmi szövegyűjtemény*. Budapest, 1999. Osiris Kiadó, 57. p.
- ²² FALUS 2018. 236–239. p.
- ²³ MOLNÁR Antal: Reformáció a hódolt Magyarországon. *História*, 2010. 31. sz. 5–11. p.
- ²⁴ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. Pest, 1882. Magyar Tudományos Akadémia.
- ²⁵ SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1898. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 980. p.
- ²⁶ *Acta: Türkenkriege 1574–1577*. Summarischer Auszuge, wie sich die Disputation des Glaubens halben, zugetragen halb, zwischen Christen und Arrianern, zu Ofen denn 8 February, Anno 1565. Idézi SZÁSZ János: Négyszáz esztendővel ezelőtt. *Unitárius élet*, 1968. 3. sz. 2–4. p.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Budapest, 1977. Akadémiai Kiadó, 131–132. p.

- ²⁹ SZÁSZ János: *Újra a budai disputáról* (2003. november 4.) www.unitarius-tudastar.hu/dok/index.html.
- ³⁰ MOLNÁR Antal: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. Egyháztörténelmi Szemle, 2001. 2. sz. 57–86. p.*
- ³¹ *A Mátraszőlősi Plébánia Historia Domusa* (ford. SCHÄFFER György). 1. p.; vö. még LENGYEL Zsolt: *Egyházlátogatások a Mátraszőlősi Plébánián*. Doktori dolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet, 2016. 97–98. p.
- ³² *Historia Domus* 1. p.; LENGYEL 2016. 98. p.
- ³³ *Historia Domus* 6. p.; LENGYEL 2016. 99. p.
- ³⁴ „A csatában és a futás közben a királyon kívül elvesztek az egyházfők közül: Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek és fővezér, Perényi Ferencz váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksi Balázs győri, Csáholi Ferencz csanádi, Palinai György boszniai püspök.” BRODARICS István: *Igaz leírás a magyarok és szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. De conflictu hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima* (az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor). 1–13. p. <https://mek.oszk.hu/05800/05872/html/>; *Historia Domus* 6. p.; LENGYEL 2016. 99–101. p.
- ³⁵ *Historia Domus* 7. p.
- ³⁶ BÁNHIDI László: *Új váci kalauz*. Vác, 1998. Váci Városvédők Egyesülete, 19. p.
- ³⁷ BEDNÁR József: *A váci egyházmegye plébániáinak története*. Bednár József kéziratos munkájának lelőhelye: Váci Egyházmegyei Könyvtár (VEK) Ms. 219.525. Adatok a váci egyházmegye általános történelméhez. Plébániák története. Verőce (oldalszámozás nélkül); LENGYEL 2016. 102. p.
- ³⁸ *Historia Domus* 8–9. p.
- ³⁹ BEDNÁR; *Historia Domus* 9. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ MEZŐSI Károly: *A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*. Kiskunfélegyháza, 1939. Vesszősi József Nyomdai Műintézet, 14. p.
- ⁴² Uo. 14–15. p.
- ⁴³ CHOBOT Ferenc: *A váci egyházmegye névtára. A papság életadatai. II. Vác, 1917. Derecsényi Dezső Pestvidéki Nyomda, 50. p.*; KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900. A magyar kath. egyház kilencszázados évfordulója alkalmából kiadja az Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan*. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 77. p.; *Historia Domus* 10. p.; LENGYEL 2016. 106. p.
- ⁴⁴ BEDNÁR; *Historia Domus* 10. p.
- ⁴⁵ *Historia Domus* 10. p.; LENGYEL 2016. 107. p.
- ⁴⁶ BEDNÁR.
- ⁴⁷ *Historia Domus* 12. p.

